

राष्ट्रीय आरोग्य अभियान आयुष्मान भारत योजनेतर्गत उपकेंद्र (Sub Centre) आणि प्राथमिक आरोग्य केंद्र (Primary Health Centre) मध्ये जन आरोग्य समिती स्थापन करून कार्यान्वित करण्याबाबत....

महाराष्ट्र शासन
सार्वजनिक आरोग्य विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: एनएचएम-११२२/प्र.क्र.५४/आरोग्य-७
१० वा मजला, गो. ते. रुग्णालय संकूल इमारत,
नवीन मंत्रालय, मुंबई - ४००००९.
दिनांक : २३ नोव्हेंबर, २०२२.

वाचा :-

- १) सहसंचालक (तांत्रिक), राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई यांचे पत्र क्र.राआसो/रुक्स कक्ष/जन. आ.स/शा.नि.मसुदा/६४०९३/२०२२, दिनांक १३.०६.२०२२.
- २) मा.अपर सचिव व अभियान संचालक (NHM), आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचे पत्र क्र.D.O.No.Z-18015/42020-NHM-III (Part III), दिनांक २३.१०.२०२०.
- ३) प्राथमिक आरोग्य केंद्र स्तरावरील रुग्ण कल्याण समिती शासन निर्णय क्र.NRHM-2005/ 44/C.R.426/PH-6, दिनांक ३१.०१.२००७.
- ४) शासन परिपत्रक, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, क्र.राग्राम-२००९/प्र.क्र.१९६/आरोग्य-७अ, दिनांक २८.०८.२००९

प्रस्तावना:-

केंद्र शासनामार्फत राज्यात आरोग्य सेवांमधील समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी आयुष्मान भारत योजनेतर्गत प्राथमिक आरोग्य केंद्र (PHC) व उपकेंद्र (Sub Centre) आयुष्मान भारत योजनेतर्गत आरोग्यवर्धिनी केंद्रात रुपांतरीत करण्यात आली आहेत. अशा आरोग्यवर्धिनी केंद्राच्या कार्यक्षेत्रातील लोकांना वेगवेगळ्या प्रकाराच्या प्रतिबंधात्मक, प्रसारक, उपचारात्मक, पुनर्वसनात्मक आणि उपशामक/ वृद्धापकालीन काळजी (Palliative Care) आरोग्य सेवा प्रदान करण्याचे प्रथम संपर्क ठिकाण बनविणे अपेक्षित आहे. आरोग्यवर्धिनी केंद्रामार्फत जन आरोग्य सेवा देण्याची महत्वपूर्ण भुमिका बजाविणे आणि आरोग्यावर परिणाम करणाऱ्या सामाजिक व पर्यावरणात्मक घटक यांच्यासाठी एकत्रित सामुदायिक कृतीवर लक्ष केंद्रीत करणे, सामाजिक जबाबदारी व सामुहीक प्रतिसादाच्या प्रक्रियेस सहाय्य करणे हे अपेक्षित आहे.

राष्ट्रीय आरोग्य अभियानांतर्गत प्राथमिक आरोग्य केंद्र आणि त्यावरील/ पुढच्या स्तरावरील आरोग्य संस्थांमध्ये रुग्ण कल्याण समितीची स्थापना संदर्भाधीन क्र.३ येथील शासन निर्णयान्वये करण्यात आलेली आहे. आरोग्य सेवेमध्ये सक्रीय लोकसहभागास प्रोत्साहन देण्यासाठी स्थानिक पातळीवरील एक प्रभावी संस्थात्मक यंत्रणा म्हणून रुग्ण कल्याण समितीला पाहिले जाते. रुग्ण

कल्याण समिती ही नोंदणीकृत संस्था असून आरोग्य सेवांच्या व्यवस्थापनासाठी प्रशासकीय आणि आर्थिक अधिकारांचे विकेंद्रीकरण व हस्तांतरण या तत्वांचे पालन करते. रुग्ण कल्याण समितीमध्ये पंचायत राज संस्था प्रतिनिधी, स्वयंसेवी संस्था, प्रतिष्ठीत व्यक्ती आणि आरोग्यासह शासकीय क्षेत्रातील अधिकारी अशा व्यक्तींचा समावेश केलेला आहे. रुग्ण कल्याण समितीला सोयीसुविधांवर निधी निर्माण करणे आणि त्यांचा वापर करण्याचा अधिकार आहे. तसेच राष्ट्रीय आरोग्य अभियानांतर्गत विविध स्तरावर रुग्ण कल्याण समितीला अंबंधित निधी देखील पुरविला जातो.

आयुष्मान भारत योजनेतर्गत प्राथमिक आरोग्य केंद्र (PHC) व उपकेंद्र (Sub Centre) ही केंद्रे आरोग्यवर्धिनी केंद्रात रुपांतरित करून प्राथमिक आरोग्य केंद्र (PHC) स्तरावरील कार्यरत रुग्ण कल्याण समितीच्या नावात जन आरोग्य समिती (JAS) असा बदल करण्याची तसेच सदर समितीच्या रचना व कार्यपद्धतीमध्ये सुधारणा करण्याची व उपकेंद्र (Sub Centre) स्तरावरील बळकटीकरण समिती ऐवजी जन आरोग्य समिती (JAS) निर्माण करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यात आरोग्य सेवांमधील समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी आयुष्मान भारत योजनेतर्गत प्राथमिक आरोग्य केंद्र (PHC) व उपकेंद्र (Sub Centre) ही केंद्रे आरोग्यवर्धिनी केंद्रात रुपांतरीत करण्यात आली आहे. त्यानुषंगाने प्राथमिक आरोग्य केंद्रात कार्यरत असलेल्या रुग्ण कल्याण समितीच्या रचना व कार्यपद्धतीमध्ये सुधारणा करून व रुग्ण कल्याण समितीच्या नावात बदल करून जन आरोग्य समिती असे नामकरण करण्यास तसेच उपकेंद्र स्तरावरील कार्यरत बळकटीकरण समितीच्या ऐवजी जन आरोग्य समिती निर्माण करण्यास शासन याद्वारे मान्यता देत आहे.

२. तसेच प्राथमिक आरोग्य केंद्र व उपकेंद्र स्तरावरील जन आरोग्य समितीची रचना व कार्यपद्धतीस पुढीलप्रमाणे मान्यता देण्यात येत आहे :-

३. जन आरोग्य समितीचे उद्दीष्टे :-

- (१) आरोग्य सेवा सुविधांचे प्रशासकीय व्यवस्थापन व जबाबदा-या, सामाजिक उत्तरदायित्व आणि समुदायाचा सहभाग वाढविणे करिता संस्थात्मक व्यासपीठ निर्माण करणे.
- (२) ग्राम आरोग्य पोषण, पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती (VHNSC) सोबत विविध राष्ट्रीय आरोग्य विषयक कार्यक्रम, आरोग्य संवर्धन, सामाजिक पर्यावरणीय निर्धारके यावर कार्य करणेसाठी आरोग्यवर्धीनी चमूला (गटाला) योग्य ते सहकार्य करणे.
- (३) उपलब्ध अंबंधीत निधीचा (Untied Grants) योग्य वापर व त्यांचे व्यवस्थापन करणे तसेच आरोग्य यंत्रणेसोबत समन्वय साधण्यास एक छत्र म्हणून कार्य करणे.
- (४) समूदायस्तरावरील विविध वयोगटातील रुग्णास उपचार व प्रयोगशालेय चाचण्याच्या सोयीसाठी पाठपूरावा करणे व त्यास प्रोत्साहन देणे.
- (५) समूदायस्तरावर विविधोपचार, पाठपूरावा, सर्वेक्षण इ.साठी कार्यक्षेत्रातील संघटित स्वयंसेवक (NSS, NCC, RED CROSS, SCOUTS, YUVA Group) यांचा सहभाग निश्चित करणे.

(६) आरोग्यवर्धिनी केंद्रामध्ये दाखल होणा-या कुटुंबांना दर्जेदार आरोग्य सेवा उपलब्धता आणि जबाबदारी सुनिश्चित करणेसाठी तक्रार निवारणासाठी एक व्यासपीठ म्हणून कार्य करणे.

(७) अंबधीत निधीचा (Untied Grants) सुयोग्य वापर व व्यवस्थापन करणेसाठी समूदाय आरोग्य अधिकारी व वैद्यकिय अधिकारी यांच्यात समन्वय साधणे.

(८) शहरी आणि ग्रामीण भागात आरोग्य सेवेचा दर्जा उंचावणेसाठी विविध शासकिय आरोग्य विषयक योजना, सी.एस.आर आणि धर्मादाय संस्था यांचेकडून देणगीवरे प्राप्त होणा-या निधीतून आरोग्य विषयक कार्यक्रमाचे आयोजन करणे.

(९) आरोग्य विषयक सुविधेसाठी नियोजन हाती घेण्यास त्या- त्या भागातील ग्रामपंचायतींचा सक्रिय पाठिंबा मिळवणे.

४.

जन आरोग्य समितीची उपकेंद्र (Sub Centre) स्तरावरील रचना आणि घटक :-

अ)	उपकेंद्रस्तरावरील जन आरोग्य समितीची रचना पुढील प्रमाणे:-	
१).	चेअरमन/अध्यक्ष-	उपकेंद्र कार्यक्षेत्रातील ग्रामपंचायतीचे सरपंच. ग्रामपंचायतीचे आकारमान व जास्तीची लोकसंख्या ज्यामध्ये कार्यक्षेत्राचा विचार केल्यास त्यात विविधता आढळून येते. अशावेळी आरोग्यवर्धिनी उपकेंद्राच्या कार्यक्षेत्रामध्ये एकापेक्षा अधिक विद्यमान सरपंच कार्यरत असल्यास अध्यक्ष म्हणून त्यांची आळीपाळीने (Rotation) निवड करावयाची आहे. पहिल्या दोन वर्षासाठी आरोग्य संस्था कार्यरत असलेल्या गावाच्या मुख्यालयाच्या सरपंचाची निवड या समितीचे अध्यक्ष म्हणून करावी. दरम्यान कार्यक्षेत्रातील इतर ग्रामपंचायतीचे सरपंच हे त्या समितीचे सदस्य म्हणून भूमिका बजावतील. प्रत्येक अध्यक्षाचा कार्यकाल हा किमान ३ वर्ष असेल.
२).	सहअध्यक्ष-	कार्यक्षेत्रातील वैद्यकिय अधिकारी प्राथमिक आरोग्य केंद्र.
३).	सदस्य सचिव-	समूदाय आरोग्य अधिकारी (CHO)
४).	सदस्य -	
४अ)	इतर पदसिध्द सदस्य-	
१	कार्यक्षेत्रातील इतर ग्रामपंचायतीचे सरपंच.	
२.	कार्यक्षेत्रातील ग्राम आरोग्य पोषण पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचे अध्यक्ष.(महिला असल्यास प्राधान्य) (एका पेक्षा अधिक VHNSC अध्यक्ष असल्यास नियमाप्रमाणे किमान दोन वर्ष आळीपाळीने (फिरता क्रम) म्हणून सदस्य पदावर राहता येईल).	
३.	आशा कार्यकर्ती किंवा ग्राम आरोग्य पोषण पाणीपुरवठा स्वच्छता समितीचे सदस्य सचिव.	
४.	उपकेंद्रातील कार्यरत सर्व बहुउद्देशीय (MPW/ANM) आरोग्य कर्मचारी (पुरुष आणि महिला)	
४ब).	इतर सर्वसामान्य सदस्य -	
१.	ग्रामपंचायतीने नामनिर्देशित केलेले कार्यक्षेत्रातील महिला बचत गट/अध्यक्ष महिला बचत गट.	
२.	शालेय आरोग्य दूत/आयुष्यमान भारत शालेय आरोग्य कार्यक्रमातील एक प्रतिनिधी.	
३.	समन्वयक शिक्षक/कार्यक्षेत्रातील वरीष्ठ सहशिक्षक. (Peer Educator)	

४.	विशेष निमंत्रित- क्षयरोगापासून मुक्त असलेला/युवा प्रतिनिधी आणि ज्यानी एक/दोन मुलांनंतर नसबंदी केले असल्यास असा "कोणताही पुरुष"
----	--

५. **जन आरोग्य समितीची प्राथमिक आरोग्य केंद्र (Primary Health Centre)
स्तरावरील रचना आणि घटक :-**

५.	प्राथमिक आरोग्य केंद्र स्तरावरील जन आरोग्य समितीची रचना /घटक :-	
१.	चेअरमन/अध्यक्ष	संबंधित कार्यक्षेत्रातील जिल्हा परिषद सदस्य. (कार्यक्षेत्रात एका पेक्षा अधिक जिल्हा परिषद सदस्य कार्यरत असल्यास समितीचे अध्यक्ष नियुक्ती करिता सेवाजेष्टता व जास्तीची लोकसंख्या हे निकष लागू राहतील. इतर जिल्हा परिषद सदस्यांना समितीचे सदस्य म्हणून कार्य करावे लागेल) अध्यक्ष निवडीचा कार्यकाल हा किमान ३ वर्ष राहील.
२.	सहअध्यक्ष -	तालुका आरोग्य अधिकारी / तालुका वैद्यकीय अधिकारी.
३.	सदस्य सचिव -	आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धिनी केंद्र अंतर्गत प्राथमिक आरोग्य केंद्राचे वैद्यकीय अधिकारी/प्रभारी वैद्यकीय अधिकारी.
४.	पदसिद्ध-सदस्य	
४.१	सदस्य	प्रभारी वैद्यकीय अधिकारी/प्राथमिक आरोग्य केंद्राचे आयुष वैद्यकीय अधिकारी पैकी एक.
४.२	सदस्य	वरिष्ठ स्टाफ नर्स /महिला आरोग्य कर्मचारी /ए.एन.एम
४.३	सदस्य	ग्रामपंचायत आरोग्य उपसमिती सभापती (ग्रामपंचायत सदस्य)
४.४	सदस्य	महिला व बाल विकास विभाग (DWCD) /ICDS क्षेत्रिय पातळीवरील क्षेत्रिय पर्यवेक्षक/पर्यवेक्षिका/सुपरवायझर.
४.५	सदस्य	सार्वजनिक आरोग्य अभियांत्रिकी विभाग (PHED)/पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग (DWS) प्रतिनिधी.
४.६	सदस्य	तालुकास्तरीय शिक्षण विभागाचे अधिकारी/प्राचार्य /मुख्याध्यापक
४.७	सदस्य	सार्वजनिक बांधकाम विभागाचे तालुकास्तरीय अधिकारी.
४.८	सदस्य	प्राथमिक आरोग्य केंद्र कार्यक्षेत्राच्या उपकेंद्रातील जन आरोग्य समितीचे विद्यमान चेअरमन (जे किमान ५ ते ६ प्रतिनिधी असू शकतील.)
४.९	सदस्य	नेंहरु युवा केंद्र /युवा स्वयंसेवक क्षेत्रिय प्रतिनिधी.
४.१०	सदस्य	नोंदणीकृत स्वयंसेवी संस्थेचे दोन प्रतिनिधी (आरोग्य विषयक कामकाज हाताळणी करणारे प्रतिनिधी)
		(एकूण सदस्यांची संख्या १८-२० पर्यंत असू शकते)
५.	विशेष निमंत्रित-	(१) क्षयरोगाने मुक्त झालेला एक अथवा दोन मुलांनंतर नसबंदी केलेला असा "कोणताही पुरुष" (२) व्ही.एच.एन.एस.सी अध्यक्ष/सदस्य/अध्यक्ष बचत गट/युथ ग्रुप यांमधील सदस्य जे आळीपाळीने (फिरता क्रम) नुसार सदस्य पदावर राहतील.

वरील प्राथमिक आरोग्य केंद्र व उपकेंद्र स्तरावरील समित्यांसाठी सर्वसाधारण सूचना :-

- सर्व सामान्य सदस्यांचा सदस्यत्व पदाचा कार्यकाल हा किमान तीन वर्षांचा असेल.जेणेकरून,सर्व सदस्यांना या समितीचे प्रतिनिधीत्व करता येईल.
- इतर मान्यवर सदस्यामध्ये ग्राम आरोग्य पोषण, पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती (VHNSC) अध्यक्ष/सदस्य असतील परंतु त्यांचा कार्यकाल संपुष्टात आलेला असल्यास अशा सदस्याना जन आरोग्य समितीमध्ये सदस्य पदावर दावा करता येणार नाही.
- जन आरोग्य समिती सदस्याची निवड ग्रामपंचायत सभेत करून सदरचा प्रस्ताव जिल्हा आरोग्य सोसायटीच्या मान्यतेसाठी सादर करावा.
- जन आरोग्य समिती सदस्यांच्या निवडीमध्ये उपकेंद्र कार्यक्षेत्रातील सर्व वस्ती/पाडा (अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमातीं) या समूदायातील चांगले प्रतिनिधीत्व करणारे एकूण १/३ प्रतिनिधीची निवड करावी यामध्ये महिलांना किमान ५०% प्रतिनिधीत्व असावे.
- जन आरोग्य समितीची निर्मिती/रचना/भुमिका सदस्यांच्या फोन नंबर इ.सर्व माहिती प्रसिद्ध करून उपकेंद्र क्षेत्रातील अंगणवाडी/शाळा/सरकारी कार्यालये याठिकाणी दर्शनी भागात लावणे.

६. जन आरोग्य समितीची भूमिका व जबाबदारी :-

- १) सर्वसाठी दर्जेदार आरोग्य सेवांची तरतूद आणि जबाबदारी सुनिश्चित करण्यासाठी आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धनी केंद्राला मदत, सहाय्य आणि समर्थन देणे.
- २) आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धनी केंद्रामधील दिल्या जाणा-या आरोग्य सेवाची यादी सिटीज्ञन चार्टर नुसार आहेत यांची खात्री करणे.
- ३) आयुष्यमान भारत योजनेअंतर्गत आरोग्यवर्धनी प्राथमिक आरोग्य केंद्र व उपकेंद्रामध्ये दिल्या जाणा-या प्रतिबंधात्मक आणि प्रोत्साहनात्मक आरोग्य सेवा निर्दर्शनास आणून देणे. जसे की-असंसर्गजन्य रोग, गंभीर आजार, दृष्टी, कान, नाक इ.सेवा उपलब्ध राहतील. तसेच गर्भवती महिला, स्तनपान देणारी महिला, लहान बालके, किशोरवयीन मुले; आणि योग कल्याण सारखे शिबिराचे आयोजन केले जाईल यांची खात्री करणे.
- ४) आरोग्यवर्धनी केंद्रात सुरक्षित पिण्याचे पाणी, दर्जेदार पोषक आहार, कचरामुक्त परिसर, स्वच्छ शौचालये, स्वच्छ लिनन,स्वच्छ प्रतिक्षालये,योग्य सुरक्षा व्यवस्था, जैव वैद्यकीय कचरा व नियमित कचरा यांची योग्य विल्हेवाटेची आणि देखभालीची दिशादर्शक फलके योग्य ठिकाणी लावली असल्याची खात्री करणे.
- ५) आरोग्यवर्धनी केंद्रस्तरावर अत्यावश्यक औषधांची यादी व निदानात्मक यादी याप्रमाणे उपचार मिळतील याची खात्री करणे.
- ६) आरोग्यवर्धनी केंद्रामध्ये मैत्रीपूर्ण वातावरण व सांस्कृतिक प्रोत्साहन असेल. प्रशिक्षण/दिशानिर्देश/ संवेदनशीलतेद्वारे सुधारात्मक यंत्रणेस प्रतिसाद असावा.
- ७) आरोग्यवर्धनी केंद्रात दिल्या जाणा-या कोणत्याही आरोग्य सेवांसाठी कोणतीही फीस आकारली जाणार नाही याची खात्री करणे.
- ८) आरोग्यवर्धनी केंद्रस्तरावर समाजातील गरीब व असुरक्षित घटकांना आरोग्य सेवा मिळणेसाठी कोणत्याही अडचणीस सामोरे जावे लागू नये व त्यांना त्यांच्या भेटीच्या वेळी सेवा नाकारली जाणार नाहीत याची खात्री करणे.

९) आरोग्यवर्धिनी केंद्रस्तरावर सोशल मीडिया आणि डिजिटल जनसंपर्क वापरास प्रोत्साहित करणे, तसेच होणारी गुंतागुंत आणि रुग्ण पुन्हा दाखल होण्याचा धोका कमी करणेसाठी रुग्णालयातून डिस्चार्ज घेतलेल्या रुग्णांची गृह /समुदाय पातळीवरील भेटी देऊन पाठपुरावा करणे.

१०) आरोग्यवर्धिनी केंद्रामध्ये सुविधा निश्चित केलेल्या व गुणवत्ता विषयक मानके परिपुर्ण होण्यासाठी नियमित आढावा घेणे व त्यावर देखरेख करणे.

७. जन आरोग्य समित्यांची कार्ये :-

१. सामाजिक आणि पर्यावरणीय निर्धारकांवरील बहु-क्षेत्रिय कार्यक्रमाचे नियोजन आणि त्यास समर्थन करणेसाठी एक व्यासपीठ म्हणून समिती काम करेल.
२. क्षेत्रिय पातळीवर वार्षिक आरोग्य दिनदर्शिका दिवस साजरा करणेस, ग्राम आरोग्य पोषण पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती सदस्याना सहकार्य करणे.
३. विविध आजारांच्या सनियत्रंणासाठी नियोजित राष्ट्रीय कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सामुदायिक पातळीवर करणे.
४. विश्वास मोहिमेचा एक भाग असलेल्या ११ मासिक मोहिम दिवसांची रचना वापरून, पाणी, स्वच्छता व आरोग्य (Water Sanitation & Hygiene) या मार्गदर्शक तत्वांचा वापर करून समुदाय पातळीवरील सामूहिक कारवाईची खात्री करणे.
५. स्थानिक महिला गट /बचत गट /शेतकरी गट /सांस्कृतिक गट /महिला आरोग्य समिती/दूध विक्री संघ आणि इतर संघटनांचा सहभाग घेणे त्यात लिंग समानता, महिलाच्या आरोग्य विषयक समस्या निवारणास प्रोत्साहन देणे, निरोगी जीवनशैलीचा अवलंब करणे व अंमली पदार्थ सेवनावर प्रतिबंध घालणे.
६. रेडिओ, सोशल मीडिया इ.चा अधिकतम वापर करून आरोग्य व आर्थिक जोखीमे वरील रक्षणासाठी विविध शासकिय योजनेअंतर्गत येणा-या सेवा व हक्क याबद्दल जागरूकता निर्माण करणे.
७. सामाजिक उत्तरदायित्व अनुषंगाने जनतेमार्फत प्राप्त तक्रारीचे निवारण करणेस प्रोत्साहन देणे.

८. जन आरोग्य समितीच्या बैठकांचे नियोजन :-

१. जन आरोग्य समिती ही एका ठराविक दिवशी दरमहा एक याप्रमाणे वार्षिक किमान १२ बैठकाचे आयोजन करेल.
२. जन आरोग्य समितीचे सदस्य सचिव हे मासिक बैठकीचे आयोजन करतील. सभेच्या दिवसाची तारीख, वार, वेळ इ. सर्व मान्यवर सदस्यांना प्रारूप अजेंडासह किमान सात दिवस आदी (लेखी/तोंडी) सुचना कळवतील. सभेविषयीची स्पष्ट माहिती प्रत्येक सदस्यापर्यंत पोहचवली जाईल याची खात्री करतील.
३. सभेसाठी आवश्यक असलेला कोरम संख्या ही ५० टक्के समिती सदस्यांचा उपस्थितीत असले. जन आरोग्य समितीची बैठक सुरु करणेसाठी पुरेसा कोरम नसेल तर ती बैठक स्थगित केली जाईल आणि कोरम भरूम काढणेसाठी इतर सदस्यांच्या सोयीच्या वेळानुसार एक सुचना पत्रक काढून बैठक त्याचदिवशी आयोजित करावी. पुन्हा आयोजित केलेल्या बैठकीमध्ये ५० टक्के गणसंख्या नसली तरी कार्यक्रम पत्रिकनुसार सर्वसाधारणपणे बैठक आयोजित करावी. परंतु,

लागोपाठ दोन मासिक बैठका ५० टक्के आवश्यक कोरम विचारात घेता येणार नाही. गणसंख्येशिवाय दुसऱ्यांदा आयोजित केलेल्या बैठकीमध्ये तातडीच्या गरजा व सामान्य स्वरूपाच्या बाबी यावरच निर्णय व मान्यता (आधीच्या बैठकीत मान्य केलेल्या धोरणानुसार) घेण्यात यावी. नवीन उपक्रम किंवा नवीन आर्थिक खर्चाच्या बाबीसाठी धोरणात्मक निर्णय किंवा मान्यता केवळ ५० टक्के आवश्यक कोरम असल्याशिवाय बैठक घेता येणार नाही.

४. जन आरोग्य समिती ही आर्थिक वर्षाच्या शेवटच्या बैठकीत चालू वितीय वर्षात केलेल्या कामकाजाचा आणि झालेल्या खर्चाचा लेखा अहवाल/वार्षिक अहवाल सादर करेल.
५. त्यानंतर, पुढील वर्षासाठी कृती आराखडा (नियोजन) तयार केले जाईल यासाठी एक पर्यवेक्षण यंत्रणा म्हणून समिती कार्य करेल.
६. आयुष्यमान भारत योजने अंतर्गत आरोग्यवर्धिनी केंद्रातील मागील वर्षाचा भौतिक व आर्थिक अहवाल पुढील आर्थिक वर्षाच्या एप्रिलमध्ये समितीच्या बैठकीत सादर करून मंजूरी घेण्यात यावी.
७. दरवर्षी एप्रिल-मे महिन्यात योजना आखण्याचे नियोजन सुचविले पाहिजे जेणेकरून आरोग्य व स्वच्छता विषयक नियोजनाचे प्रश्न संबंधित ग्रामपंचायतीच्या वार्षिक नियोजन प्रक्रियेत सादर करता येतील.
८. प्रत्येक प्रस्तावित उपक्रम आणि त्यावरील खर्चास बैठकीत उपस्थित किमान २/३ इतक्या सदस्यांद्वारे मान्यता घेण्यात यावी. मागील सभेपासून हाती घेण्यात आलेली सर्व कामे व त्यावरील झालेला खर्च सादर करून बैठकीत मंजूरी घेण्यात यावी. सादर केलेले सर्व प्रस्तावावर उपस्थित सभासदानी एक मताने किंवा होकार दर्शवून आपली मते नोंदवून मान्यता घ्यावी.
९. जन आरोग्य समितीच्या प्रत्येक सभेच्या इतिवृत्ताची नोंद ठेवली जाईल. मागील महिन्यात झालेल्या उपक्रमाचे लेखांकन, खर्चाचा दस्ताऐवजीकरण केले जाईल.
१०. प्रत्येक उपकेंद्र (HWC) बैठकीत संबंधित व्ही.एच.एस.सी (HWC-SHC अंतर्गत) च्या बैठकीत उपस्थित झालेल्या त्रुटीच्या मुद्द्यांविषयी आणि त्यांच्याद्वारे हाती घेतलेल्या उपक्रमाचे, मुद्दे चर्चेसाठी ठेवले जातील.
११. जन आरोग्य समिती प्रत्येक बैठकीत नियमित विषयसुची व्यतिरिक्त (HWC-SC) इतर विषयाचा संच विषयसुची मध्ये समाविष्ट करून सादर करणे आवश्यक आहे.

९. जन आरोग्य समितीचा अबंधीत निधी (Untied Grants) :-

१. आयुष्यमान भारत योजने अंतर्गत आरोग्यवर्धिनी उपकेंद्राकरिता रु.५०,०००/- तर प्राथमिक आरोग्य केंद्रास रु.१,७५,०००/- इतका वार्षिक अबंधीत निधीची तरतुद करण्यात येते.
२. अंबंधीत निधी हा लवचिक (Flexipool) निधी असून समितीच्या पातळीवर घेतलेल्या निर्णयाच्या आधारे अत्यावश्यक गरजा पुर्ण करणेस या निधीचा वापर करता येईल.
३. रुग्णांना व नागरिकांना मूलभूत सेवांसुविधाची खात्री करून देणे. तसेच समुदायस्तरावर आरोग्य संवर्धनास मदत करणे, ही अबंधीत निधीतून खर्चास प्राधान्य देणारी दोन स्तंभे आहेत. या मूलभूत तत्वाचे पालन करून स्थानिक गरजा व प्राधान्यक्रम ठरवून त्यावर आधारित खर्च होणे अपेक्षित आहे.
४. अबंधीत निधी हा आपत्कालीन परिस्थितीत सर्व सामान्याच्या हितासाठी वापरला गेला पाहिजे, तो व्यक्तीगत गरजासाठी नाही.

५. आपत्कालीन परिस्थितीत संदर्भ आणि वाहतुकीच्या बाबी वगळता केवळ निराधार महिलेस त्वरित आरोग्य सेवा देणे आवश्यक असल्यास, (गरीब, वयोवृद्ध, दिव्यांग) यांचे करिता तातडीच्या आरोग्य सेवेसाठी आपत्कालीन परिस्थितीत (रु. ५००/- पर्यंत) इतका निधी वापरता येईल.

६. जन आरोग्य समितीने अशा गरजा पुर्ण करणेसाठी स्थानिक समुदायामार्फत संसाधने /देणग्या स्विकारणे, योगदान दिलेल्या व्यक्ती/संस्थांची नोंद घेऊन आरोग्य विषयक प्रोत्साहन दिन व वार्षीक जनसंवादाच्या दिनी अथवा सामाजिक उत्तरदायीत्व कार्यक्रमाच्या दिवशी त्यांचा सत्कार/सन्मान करता येईल.

७. नियमित पुरवठयामध्ये खंड पडल्यास अथवा तातडीच्या गरजा भागविणेसाठी तसेच संस्था देखभाल/औषधी/वैद्यकिय उपकरणे/साहित्ये इ.खरेदीसाठी अबंधीत निधीचा वापर करता येईल.

८. खरेदी करण्यात आलेल्या औषधी/वैद्यकिय उपकरणे/साहित्ये ही राज्य शासनाने प्रसिद्ध केलेल्या मुळ अत्यावश्यक यादीतील एक भाग असणे आवश्यक आहे.

१०. अबंधीत निधीतून खर्च करावयाच्या बाबी :-

१. मनुष्यबळाच्या खर्चाव्यतिरिक्त आरोग्यवर्धीनी उपकेंद्राचा परिसर स्वच्छतेसाठी लागणा-या उपयोग्य वस्तूंशी संबंधित खर्च.(झाडु, खराटा, टिकाव, पाटी)
२. प्रसाधनगृहातील स्वच्छ वातावरण निर्मितीसाठी खर्च.(फिनेल, ब्लिंचिंग पावडर, हँडवॉश) इ.
३. सेप्टिक टाक्या / शौचालयांच्या किरकोळ दुरुस्तीशी संबंधित खर्च.
४. रुग्णांना शुद्ध पिण्याच्या पाण्याची तरतूद करण्याशी संबंधित खर्च.
५. दिशादर्शक फलके/चिन्हाशी संबंधित खर्च.
६. कच-याच्या योग्य विल्हेवाटीच्या व्यवस्थापनाशी संबंधित खर्च.
७. आरोग्यविषयक प्रोत्साहन दिवस आणि लोक कल्याणकारी उपक्रम (उपकरणे खरेदी वगळता) आयोजित करण्याच्या संबंधित खर्च.

११. अबंधीत निधीतून खर्च न करावयाच्या बाबी :-

१. नियमित देखभाल व दुरुस्ती करिता निधी अथवा अनुदान उपलब्ध आहे असा खर्च - (दुरध्वनी, विज व पाणी बिले इ.)
२. मनुष्यबळ/व्यक्तीगत खर्च.(वाहनचालक, प्रयोगशाळा तंत्रज्ञ, सफाई कामगार इ.)
३. अत्यांवश्यक यादीत समाविष्ट नाहीत अशी - औषधे, निदानात्मक साहित्ये/वैद्यकिय उपकरणे इ.
४. राज्य शासनाच्या विविध कार्यक्रमावारे तरतूद केली आहे अशी वस्तू किंवा उपक्रमे.
५. इमारतीचा मोकळा परिसर, बाहेरील व्यायामशाळा अथवा व्यायामाशी संबंधीत उपकरणे/साधने अथवा बांधकाम इ.

१२. अंबंधीत निधीचे आर्थिक व्यवस्थापन आणि लेखापरिक्षण:-

१. जन आरोग्य समितीचे बँक बचत खाते हे दोन व्यक्तीच्या संयुक्त स्वाक्षरीने चालविण्यात येईल. यासाठी कोणतेही नवीन खाते उघडण्यात येऊ नये.
२. जन आरोग्य समिती रचेन्त उपकेंद्रस्तरावर अध्यक्ष हे ग्रामपंचायतीचे सरपंच आणि समुदाय

आरोग्य अधिकारी सदस्य सचिव म्हणून कार्यरत राहतील. परंतु, सदर समितीच्या बँकेतील व्यवहार हे आरोग्यवर्धिनी उपकेंद्राचे समुदाय आरोग्य अधिकारी (CHO) आणि कार्यरत आरोग्य सेविका (ANM) यांच्या संयुक्त स्वाक्षरीने चालविण्यात येईल.

३. प्राथमिक आरोग्य केंद्र येथे जन आरोग्य समिती बँक बचत खात्यावरील व्यवहार सह अध्यक्ष (तालुका आरोग्य अधिकारी) व सदस्य सचिव (वैद्यकीय अधिकारी) यांचे संयुक्त स्वाक्षरीने चालविण्यात येतील. (शासन परिपत्रक क्र. राग्राम २००९/ प्र.क्र १९६/ आरोग्य - ७ अ. दि. २८ ऑगस्ट, २००९ प्रमाणे)
४. आवश्यक कोरमच्या आधारे आयोजित केलेल्या बैठकीत प्रस्तावित उपक्रमे आणि त्यावरील खर्चाच्या मंजूरीच्या आधारे गरजेप्रमाणे रक्कम वापरासाठी काढण्यात यावी.
५. जन आरोग्य समिती, सदस्य सचिव आपत्कालीन परिस्थितीत गरजाची पुर्ता करणेसाठी रु. ५०००/-पर्यंत रोख रक्कम (Petty cash) स्वतः ठेवू शकतात. यामधून झालेल्या प्रत्येक खर्च हा जन आरोग्य समितीच्या पुढील बैठकीत सादर करणे आवश्यक आहे. खर्चाबोराच उपक्रमावर मंजुरी देखील घेणे आवश्यक राहील. प्रत्येक आठवड्यात उपक्रमासाठी काढण्यात आलेल्या रक्कमेची नोंद ठेवली जावी. कोणत्याही खरेदीसाठी, कोणत्याही एजन्सी/विक्रेत्याकडून रुपये ५००/-पर्यंत रोख मर्यादेत वस्तु खरेदी करता येईल.
६. जन आरोग्य समितीच्या प्रत्येक त्रैमासिक बैठकीत तपशीलवार उत्पन्न आणि खर्चाचा अहवाल सादर केला जातील.
७. जन आरोग्य समितीचे चेअरमन आणि सदस्य सचिव यांनी यांच्या संयुक्त स्वाक्षरीसह प्रत्येक तिमाहीत फॉर्म १२ (GFR २०१७) मध्ये उपयोगिता प्रमाणपत्र (UC) सादर करावयाचे आहे.
८. राज्य शासनाने जारी केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार आयुष्यमान भारत अंतर्गत आरोग्यवर्धीनी केंद्राने अंबंधीत निधीचे वार्षिक लेखापरिक्षण करण्यात येईल.
९. अंबंधीत निधीतून हाती घेतलेल्या उपक्रमांचा आणि खर्चाचा वार्षिक अहवाल पुढील आर्थिक वर्षाच्या एप्रिल महिन्यात जन आरोग्य समितीच्या बैठकीत सादर करावयाचा आहे. हा वार्षिक अहवाल AB-HWC च्या सामाजिक उत्तरदायित्वाचा एक भाग राहील.

१३. जन आरोग्य समितीचे अध्यक्षाची कार्य, अधिकार व प्रमुख जबाबदा-या -

- १) समितीच्या अध्यक्षांना सर्व बैठका आयोजनाचे व त्या बैठकीचे अध्यक्षपद भुषविण्याचे अधिकार राहतील.
- २) जन आरोग्य समितीने त्यांना सोपविलेल्या अधिकारांचा अध्यक्ष उपभोग घेतील.
- ३) समितीच्या कार्याचे व प्रगतीचा आढावा घेणे तसेच त्या संबंधीत प्रकरणाच्या चौकशीचे आदेश देण्याचा अधिकार राहील.
- ४) बैठकीचे सर्व वादग्रस्त प्रश्न मतदानाव्दारे सोडविणे व समिती सदस्यामध्ये एकसंगती नसल्यास निर्णयक मतदानाचा अधिकार समितीच्या अध्यक्षांना असेल.
- ५) तातडीच्या गरजा भागविणेसाठी अध्यक्ष हे सदस्य सचिवाच्या शिफारशीनुसार निर्णय घेऊ शकतात.

१४. जन आरोग्य समिती सदस्य सचिवाचे कार्य, अधिकार व जबाबदा-या-

- १) जन आरोग्य समितीचे सदस्य सचिव हे समितीच्या सर्व बैठका, कार्यवाही आणि ठराव नोंदवून

घेतील त्यावर कार्यवाही सुनिश्चित करतील.

- २) सदस्य सचिवास दैनदिन प्रशासनाचे व्यवस्थापन, करिता समितीच्या वतीने पत्रव्यवहार करणे, सर्व व्यवहाराच्या नोंदी ठेवणे, व जंगम मालमत्ता ताब्यात ठेवण्याचा अधिकार असेल
- ३) समितीच्या वतीने सर्व बीले, पावत्या, व्हाऊचर्स, करार आणि इतर महत्वाचे कागदपत्रावर स्वाक्षरी करण्याचे अधिकार असेल.
- ४) एखादया कार्यासाठी उपसमिती तयार करणे व त्या समितीला अधिकार सोपविणे.
- ५) निश्चित केलेल्या कार्यासाठी /उपक्रमासाठी आर्थिक तरतूदीचा प्रस्ताव पुढील बैठकीत सादर करून मान्यता घेणे.
- ६) अध्यक्षाशी सल्ला मसलत करून तातडीच्या बाबींवर कार्यवाही करून निर्णय घेणे.
- ७) समितीच्या बैठकीत पर्यवेक्षकीय कर्मचा-यांना उपस्थित राहणे त्यांचे कामकाज समिती समोर सादर करण्याचे कार्य सदस्य सचिवांचे राहील.
- ८) आरोग्यवर्धिनी केंद्रामध्ये सुविधा निश्चित केलेल्या गुणवत्ता विषयक मानके यांचा आढावा घेणे व त्यावर देखरेख ठेवणे.

१५. जन आरोग्य समितीच्या अंमलबजावणीसाठी महत्वपूर्ण सुचना -

- १. दिनांक १४ एप्रिल हा दिवस आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धिनी दिवस सादर करणे.
- २. आरोग्य केंद्रामधील वर्षभरात आयोजित उपक्रम, त्यावरील यश, अपयश, आव्हाने व माहितीची देवाणघेवाण करिता समूदायस्तरावर दरवर्षी एक या प्रमाणे जनसंवादाचे आयोजन करणे यामध्ये एकत्रित केलेल्या त्रटीच्या मुद्याविषयी चर्चा करून सामोपचाराने प्रश्न निकाली काढणे, शक्य असल्यास गाव पातळीवर वार्षिक नियोजन आराखड्यामध्ये त्यांचा समावेश करणे.
- ३. विविध शासकिय योजनाविषयीची माहिती व त्यावरील हक्काविषयी जागरूकता वाढविणेसाठी रेडीओ, सोशल मिडिया यावर प्रचार व प्रसार करणे.
- ४. आरोग्य संस्थेच्या ठिकाणी नाविण्यपूर्ण योजनेवर भर देऊन उपक्रम यशस्वी पुर्ण करणे.
- ५. आपात्कालिन परिस्थितीत झालेल्या खर्चाची मान्यता पुढील बैठकीत प्रस्ताव सादर करून कार्योत्तर मान्यता होणे अनिवार्य आहे.
- ६. आयुष्यमान भारत अंतर्गत आरोग्यवर्धिनी आरोग्य विषयक जाहिरात (Health Promotion) हे एक प्रमुख कार्य आहे. आरोग्य संवर्धन, जीवनशैली मधील बदल, आणि प्रतिबंधात्मक पद्धतींची योग्य प्रक्रिया सुरु करणे व त्यास चालना देणे.
- ७. अबंधीत निधीतून अनुज्ञेय असलेल्या खर्चाच्या विविध बाबींमध्ये इष्टतम नियंत्रण राखले गेले पाहीजे. जसे की, - (अ) आरोग्यवर्धिनी केंद्र परिसराची देखभाल, (ब) रुग्णसुविधा क) आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धिनी केंद्राच्या पायाभूत सुविधाची देखभाल. अशा प्रत्येक श्रेणीमध्ये किमान २०% खर्चाच्या मर्यादा निश्चित करण्याचा निर्णय घेऊ शकतात, परंतु स्थानिक गरजेनुसार त्यांमध्ये लवचिकता/फेरबदल करता येतील.
- ८. समितीची मासिक बैठक रचनात्मक असावी. बैठकीचा अजेंडा एकसुत्री असावा, आवश्यकता भासल्यास अध्यक्ष हे सदस्य सचिवा सोबत विषयसूचीवर चर्चा करतील.
- ९. समितीच्या मासिक बैठकीत आरोग्य केंद्रांच्या प्रगतीचा आढावा, वार्षिक नियोजन, प्रशासकिय बाबी यावर चर्चा करतील.

१०. जन आरोग्य समितीच्या मासिक बैठकीचे आयोजन करण्यासाठी जास्तीत जास्त रुपये ४००/- (चहा/नाश्ता /इतिवृत्त घायाकंन करणे) पर्यंत प्रती बैठक रोखीने खर्च करता येईल.

११. प्राथमिक आरोग्य केंद्रातील बँक खात्याचा व्यवहाराबद्दल सहअध्यक्ष (तालुका आरोग्य अधिकारी) व सदस्य सचिव (वैद्यकिय अधिकारी) यांचे संयुक्त स्वाक्षरीने चालविण्याचा निर्णय राज्यशासनाचा राहील.

१२. सर्व देयके ही चेक/डिमांड ड्राफ्ट /नेट बँकिंग /डिजीटल बँकिंग याव्दारे रक्कम अदा करता येईल.

१३. तातडीच्या प्रसंगी घेतलेला निर्णयाची मंजूरी समितीच्या पुढील बैठकीत सादर करून कार्योत्तर मान्यता घ्यावी.

१४. प्रत्येक सभेच्या कामकाजाचे इतिवृत्त सभा संपुष्टात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर समिती सदस्याना इतिवृत्त सादर करणे अनिवार्य राहील.

१५. सदस्य सचिवांनी समितीच्या बैठकाशी संबंधीत नोंदी, भौतिक व आर्थिक बाबीच्या नोंदी, दस्तावेजाचे इ.ज.तन करणे आवश्यक आहे.

१६. केंद्र शासनाकडील मार्गदर्शक पुस्तिकेमध्ये सविस्तर माहिती दर्शविण्यात आलेली असून या पुस्तिकेच्या आधारे क्षेत्रिय पातळीवर अंमलबजावणी करणे बंधनकारक राहील.

१७. जन आरोग्य समिती ही जिल्हा आरोग्य सोसायटी (District Health Society) चा एक घटक म्हणून काम करेल. त्यासाठी स्वतंत्र धर्मादाय आयुक्त कार्यालयाकडे नोंदणीची आवश्यकता नाही. या समितीमध्ये शासकीय अधिकारीसह पंचायतराज प्रतिनिधी/ स्थानिक नागरी स्वराज्य संस्था प्रतिनिधी, स्थायी समित्याचे प्रतिनिधी या समितीशी संलग्न भुमिकेत राहतील.

प्राथमिक आरोग्य केंद्राच्या ठिकाणी यापूर्वी रुग्ण कल्याण समिती कार्यान्वित आहे अशा ठिकाणी जन आरोग्य समिती म्हणून नावाचे शिर्षक बदल करावयाचे आहे. सदर शिर्षक बदलाची प्रक्रिया (Change Report) आरोग्य संस्थांनी संबंधित जिल्ह्याच्या धर्मादाय आयुक्तांकडे प्रस्ताव सादर करून पूर्ण करावयाची आहे.

१८. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०२२११०९३०४४९३७१७ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(वि. ल. लहाने)
सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत:-

- १) अपर मुख्य सचिव, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- २) प्रधान सचिव-२, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

- ३) प्रधान सचिव, ग्राम विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- ४) प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- ५) प्रधान सचिव, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ६) सचिव, शालेय शिक्षण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- ७) महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-१, मुंबई/ महाराष्ट्र-२, नागपूर.
- ८) महालेखापाल, (लेखा परिक्षा), महाराष्ट्र-१, मुंबई/ महाराष्ट्र-२, नागपूर.
- ९) आयुक्त (आरोग्य सेवा) तथा संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई.
- १०) जिल्हाधिकारी, जिल्हा कार्यालय, सर्व
- ११) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व
- १२) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, ग्रामपंचायत जिल्हा परिषद, सर्व
- १३) संचालक-१/२, आरोग्य सेवा संचालनालय, मुंबई/ पुणे.
- १४) प्रकल्प अधिकारी, महिला व बाल विकास विभाग, सर्व
- १५) उपसंचालक, परिमंडळ कार्यालय, सर्व.
- १६) जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व
- १७) तालुका आरोग्य अधिकारी, पंचायत समिती सर्व
- १८) सहसंचालक (अर्थ व प्रशासन), आरोग्य सेवा, पुणे .
- १९) सहाय्यक संचालक (अर्थ व प्रशासन), आरोग्य सेवा, पुणे
- २०) प्रशासकीय अधिकारी (आहरण व संवितरण अधिकारी), आरोग्य सेवा संचालनालय, मुंबई.
- २१) अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई.
- २२) निवासी लेखा परिक्षा अधिकारी, मुंबई.
- २३) सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग(अर्थसंकल्प/विघ्यायो), मंत्रालय, मुंबई.
- २४) वित्त विभाग (व्यय-१४/ अर्थसंकल्प), मंत्रालय, मुंबई.
- २५) कार्यासन अर्थसंकल्प/लेखा, सार्वजनिक आरोग्य विभाग .
- २६) निवडनस्ती (आरोग्य-७)